

12 decembrie 2012, Centrul Sfinții Petru și Andrei București

Nelu ZUGRAVU

(Centrul de Studii Clasice și Creștine,
Facultatea de Istorie,
Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași)

«Edictul» de la Milano (313) – între politică și religie

I. Bibliografia despre Constantin și „Edictul” de la Milano în general: impresionantă, sporită în ultimul deceniu, începând din 2006 și 2007, când s-au aniversat 1700 de ani de la „urcarea” pe tron (de fapt, o uzurpare) (306), respectiv căsătoria cu Fausta (307); anul 2012 – 1700 de ani de la convertire (312) (unii istorici o datează în 311) și de la victoria asupra lui Maxentius din 28 oct. 312 [înfrângerea și moartea la *Pons Muluius*] și luarea în stăpânire a Romei la 29 oct. 312¹; anul 2013 – 1700 de la așa-zisul Edict de la Milano.

II. Terminologie, emitenți, conținut și importanță imediată:

1) un edict în sens juridic n-a existat, fapt demonstrat încă din 1891 de Otto Seeck; recent, Paul Veyne scria că denumirea sub care este cunoscut în istoriografie este nepotrivită, căci așa-zisul Edict din 313 „nu este un edict, și nu este de la Milano”;

2) denominația:

- Lact., *Mort.*, 48, 1: *litteras ad praesidem datas* (în ed. 2000 Claudiu Arieșan: „scrisoare circulară”; ed. 2011 Cristian Bejan: „edict adresat guvernatorului”) [de asemenea: 34, 5: *epistola iudicibus*; 48, 13: *litteris*]; 48, 10: *praeceptum* [„ordin, recomandare”]; 48, 12: *sanctio* [„hotărâre”]; 48, 9: *lex* [„lege”]; pentru Edictul lui Galerius folosește *edictum* – 33, 11; 35, 1;

- Eus., *HE*, X, 5, unde reproduce așa-zisul edict tradus din latină, folosește mai multe noțiuni: *diátaxis* [„dispoziție”], *nomos* [„lege”];

- termenul juridic corect ar fi: *mandatum* – „mandat într-o afacere, împuternicire, însărcinare, dispoziție” [ceea ce ne transmite Lactantius – *mandatum*-ul din 15 iunie 313 expediat de Licinius la *Nicomedia*] – sau *rescriptum* – „rescript, răspuns scris al împăratului”

3) emitenți: responsabilitatea comună a lui Constantin și Licinius:

¹ Raymond Van Dam, *Remembering Constantine at the Milvian Bridge*, New York, Cambridge University Press, 2011; Ramiro Donciu, *L'Empereur Maxence*, Edipuglia, Bari, 2012.

Eub., *HE*, IX, 9, 12: „Constantin dimpreună cu Licinius, care până atunci nu-și întorsese încă mintea spre nebunia în care va cădea mai târziu [X: „împărat iubit de Dumnezeu”], au rânduit *de comun acord și prin hotărâre de bună voie* o lege desăvârșită și deplină în favoarea creștinilor”; hagiografia constantiniană ulterioară a atribuit meritul doar lui Constantin; se recunoaște însă faptul că „a avut inițiativa și principalul merit” (P. Veyne); motivația? politică? mai degrabă, personală (convertirea: Veyne: „un capriciu personal”) [Licinius încă nu stăpânea Orientul; C-tin nu era iubit în Orient; rolul Helenei după 324].

4) cum s-a arătat în istoriografie, **acest act nu a avut importanță fondatoare care i se acordă**, întrucât creștinismul era o *religio licita* foarte probabil de la Gallienus [260-268] [un argument: pe monedele de la *Mediolanum* din 265-266 emise în cinstea soției împăratului, Cornelia Salonina Chrysogone, apare formula *Augusta in pace*] sau de la Aurelian [270-275] [afacerea lui Paul de Samosata]; în orice caz, creștinismul devenise legal o dată cu Edictul lui Galerius din 30 aprilie 311 de la *Sardica* [după unii, de la *Nicomedia*];

- propaganda constantiniană l-a considerat consecința unui război religios: un război civil (*arma civilia*) (Lact., *Mort.*, 44, 1) între doi urzurpatori a fost legitimat de divinitate: Constantin, inspirat și protejat de unicul Dumnezeu autentic, cel al creștinilor, a triumfat asupra lui Maxentius (306-312), instrumentul zeilor păgâni (Eus., *VC*, I, 29-31.3; 38); elementul fundamental al acestei interpretări este viziunea celestă a crucii de către împărat, eveniment despre care Lactantius și Eusebius – ideologii creștini ai puterii constantiniene – transmit versiuni contradictorii; legitimării divine i s-a adăugat ratificarea victoriei de către Senat și popor (Eus., *HE*, IX, 9, 9); **răsplata**: o dată legitimat de Dumnezeu, de popor și de Senat, apologeții creștini au atribuit împăratului recent convertit recunoașterea de către stat a religiei creștine, prin intermediul așa-zisului Edict de la Milano din 313, pe care Eusebius îl numește „o lege desăvârșită și deplină în favoarea creștinilor” (*HE*, IX, 9, 12); în fapt, în ianuarie sau februarie 313, împreună cu Licinius, C-tin a hotărât reînnoirea și deplina aplicare a Edictului lui Galerius din 311 prin care se punea capăt persecuțiilor contra creștinilor și li se dădea libertate de cult adepților noii religii [cum s-a remarcat în istoriografie, Eusebius folosește pentru creștinism termenul a...resiß, în sensul elenistic de „alegere filosofică”: creștinismul nu era altceva decât o doctrină între altele, adepților concedându-li-se „libertatea cultului” (*HE*, X, 5, 1)]; totodată, reprezenta și o dezvoltare a actului din 311, întrucât stipula restituirea averilor Bisericii – element nespecificat în Edictul lui Galerius;

- dar **importanța imediată** constă în altceva: deși, așa cum a arătat Raymond Van Dam, creștinismul nu a fost o constantă exclusivă a politicii constantiniene [„in many situations, Christianity was not Constantine’s primary concern”], după 313, începe sprijinirea deschisă a religiei de curând oficializate, fapt care, într-un timp foarte scurt, a dus la integrarea completă a structurii Bisericii în cea, mult mai vastă și complexă, a Imperiului; în aceasta constă „revoluția constantiniană” despre care vorbeau Santo Mazzarino și, mai recent, Raymond Van Dam [*The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge, 2007] sau „cotitura, întorsătura constantiniană” [Klaus M. Girardet, *Die konstantinische Wende*, Darmstadt, 2006]; istoricii au remarcat faptul că a fost un act curajos, periculos, riscant, aproape hazardat („atto d’azzardo”) [Manlio Simonetti], dar tocmai de aceea genial, întrucât a sprijinit o minoritate, într-o vreme când instrumentele fundamentale ale puterii imperiale – armata și administrația – erau cvasipăgâne [„vitalitatea păgânismului” în secolul al III-lea]; a mizat pe o religie – creștinismul – și pe expresia sa instituțională – Biserica – ale cărei caracteristici fundamentale erau unitatea, organizarea, vitalitatea [Veyne: „acest creștin înnebunit după autoritate și unitate”; Biserica – o „puternică mașinărie de cucerire și integrare”].

III. Consecințe pe termen mediu și lung:

1) a creat cadrul simbiozei dintre creștinism și romanitate, teoretizate în maniere diferite de Eusebius și continuatorii săi (Rufinus din Aquileia, Orosius, Prosper Tiro etc.) [Imperiul roman – un dat ales de D-zeu pentru a îngădui ascensiunea creștinismului și recapitulare a istoriei omenirii; Biserica – structură a statului], respectiv de Augustin [Imperiul – a doua Babilonie, simbolul lui *libido dominandi*; istoria romană ca istorie morală; cetatea lui D-zeu ca adunare a oamenilor care îmbină *virtus Romana* autentică cu *fides Christiana* autentică]

2) a permis mariajul dintre puterea temporală și cea spirituală: C-tin s-a considerat arbitru, supraveghetor, „purtător de grijă” al problemelor Bisericii, urmărind unitatea și pacea Bisericii, așa cum o arată, printre altele, exemplul donatist [anii 313-314]; din acest punct de vedere, C-tin s-a comportat ca un **împărat roman**, care deținea *imperium maius et infinitum* și exercita oficiul de *pontifex maximus* – prin urmare, chestiunile de natură religioasă intrau – firesc – în sfera sa de competență [Eus., *VC*, I, 44.1: deoarece existau neînțelegeri în Biserică, „Constantin a organizat sinoade ale slujitorilor lui Dumnezeu, așa ca și cum ar fi fost el însuși un episcop al tuturor (*koinòs epískopos*), înscăunat de Însuși Dumnezeu”; IV, 4, 24: „episcop al celor dina-

fară (*episkopos ton ektós*”]; similitudinea cu Decius făcută de unii istorici; C-tin i-a numit pe episcopi „prietenii”, „prietenii dragi” (Eus., *VC*, III, 12, 1; 5), „frații iubiți” (*VC*, III, 62, 3), *fratres carissimi*, dar niciodată nu s-a considerat fiul lor; instituit de Providență [scrie guvernatorului Africii că „voința divină i-a încredințat cărmuirea universului”]; de aici, **comportamentul paulin** remarcat de unii exegeți, cum reiese explicit din *Oratio ad Sanctos*, 26, 1: „Când însă se aduce laudă purtării mele de grijă (care, de altminteri, își are rădăcina în chemarea de la Dumnezeu), oare nu învederează lumea că **Însuși Dumnezeu este temeiul isprăvilor mele?**”; împărații ulteriori i-au urmat comportamentul²;

- cauza: pacea și unitatea Bisericii – garante ale păcii și unității Imperiului [*HE*, X, 5, 20: scrisoarea către Miltiade, prin care îl înștiința despre tribunalul instituit pentru judecarea afacerii din Biserica Africii în 313: „eu nutresc un respect atât de mare adevăratei Biserici catolice, încât nu vreau ca să tolerați undeva vreo schismă sau dezbinare”; Eus., *VC*, III, 12, 2: „după mine, vrajba ascunsă în sânul Bisericii lui Dumnezeu este mai înspăimântătoare decât războiul sau decât o bătălie, oricât ar fi ea de grea; ea-mi pare mult mai de temut decât o primejdie amenințând de undeva din afară”; 4: solicită instaurarea păcii – „singură aducătoare de armonie”];

3) Biserica și-a pierdut independența; e un fapt recunoscut de istorici că, o dată primind însărcinări juridice și administrative, clerul nu numai că a confirmat aparatul guvernamental, dar a și devenit o parte componentă a ei; în plan ideologic, spiritual și teologic, acest fapt se reflectă în opoziția Eusebius-Augustin, în declinul spiritualității și în reacția monahismului ca „antidot” la deșertăciunea Bisericii;

4) ingerința, uneori brutală, a autorității imperiale în problemele Bisericii și în cele dogmatice; Ioan XXIII, în discursul inaugural al Conciliului Vatican II la 11 octombrie 1962 (*Gaudet Mater Ecclesia*), făcând referire la „epoca constantiniană” și consecințele ei, vorbea despre „amestecul nejustificat al autorității civile ... cu siguranță că, uneori, destinat să protejeze Biserica, dar de cele mai multe ori din calcule politice”; – o caracteristică a secolului al IV-lea [Constantius II, conciliile și formula „neutră” „așemănător Tatălui, după Scripturi”], reîntâlnită la Iustinian [Procopius, *De aed.*, I, 1, 9:

² Theodosius II în *Novella 3* din 438: „Binele Imperiului depinde de religie: există o strânsă legătură între cele două lucruri. Ele se întrepătrund reciproc și fiecare dintre ele trage profit din încrucișarea cu cealaltă. **Desemnat de Dumnezeu pentru a domni**, fiind legătura naturală dintre religia popoarelor noastre și fericirea lor temporală, noi păzim și menținem inviolabilă armonia celor două ordine, exersând față de Dumnezeu și oameni **oficiul de mediator**”.

„Iustinian a blocat toate căile erorii și a stabilit credința pe un soclu solid unic”]; ex. de „disidențe”: Theodosius și Ambrosius; Arcadius și Ioan Hrisostom;

5) creștinismul se transformă – cum foarte frumos au spus unii învățați – **dintr-o credință într-o religie, dintr-o credință a iubirii într-o religie a puterii**; pacea de la Augsburg din 1555 a consacrat definitiv această realitate în principiul *cuius regio, eius religio*;

6) a declanșat războiul ecleziastic și lipsa de unitate a Bisericii: C-tin n-a reușit să creeze unitatea Bisericii – dimpotrivă, a adâncit criza internă a ei (cazul donatist și arian, sărbătoarea Paștelui) → consecința asupra evoluției personalității sale: *hilaritas* în anii timpurii (*prestantissimus*) – nervozitatea, pripeala de după 324/5;

7) a generat ceea ce Polymnia Athanassiadi numea „monodoxia”: Eus., *VC*, III, 17, 1: în scrisoarea circulară posterioară conciliului de la *Nicaea* scria că scopul vieții sale era de a face ca „fericitele mulțimi intrate în Biserica universală să poarte în ele *o singură credință*, o dragoste neîntinată precum și cuvioșia cea *într-un singur gând* în fața lui Dumnezeu”; conciliile și canoanele bisericești: expresii ale „concordismului canonic”, ale discursului creștin normativ, ale controlului gândirii, „terorii teologice” și „absenței disidenței”; în ultimă instanță, „triumful dogmatismului”, al „gândirii unice”, în defavoarea „culturii discursive”³ [totuși, Antichitatea romană nu trebuie idealizată; toleranța a fost, și aici, un „mit”] [Symm., *Relatio III*, 10: *Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum*]; → consecința:

8) instaurarea și normalizarea treptată a intoleranței (P. Athanassiadi); C-tin fusese născut și crescut într-o societate multiconfesională; omul disprețuia, împăratul tolera (Bertrand Lançon); „Constantin a violat echilibrul dintre cele două religii nu acționând contra păgânismului, ci favorizându-i pe creștini” (Veyne); „păgânii erau respinși moral, nu prin lege” [Eus., *VC*, II, 56, 1; 60, 1: „Fie ca cei ce se înșeală să se bucure de pace și fiecare să păstreze ceea ce sufletul său vrea să aibă și nimeni să nu tulbure pe nimeni”]; a respectat dreptul public și pontifical antic [în fundarea Constantinopolului, în ciuda afirmațiilor istoricului bisericesc Socrates Scolasticul, a urmat fidel pașii prescriși de dreptul pontifical și public păgân, respectiv *inauguratio*, *consecratio*, *dedicatio*; o spun, printre alții, într-un limbaj creștin, dar ușor de decriptat din perspectiva religiei antice, chiar autorii creștini – anonimul realizator al lui *Chronicon Paschale* și Iohannes Lydus în

³ Polymnia Athanassiadi, *Vers la pensée unique. La montée de l'intolérance dans l'Antiquité tardive*, Les Belles Lettres, Paris, 2010.

De mensibus]⁴; a acceptat un cult al lui *gens Flavia*, atestat literar (Aurelius Victor) și epigrafic (inscripția de la *Hispellum*); împăratul era tolerant, dar nu neutru [nu a celebrat în 314 jocurile seculare], pentru că însuși creștinismul nu este neutru, ci o religie exclusivistă, exigentă, intolerantă; această atitudine a deschis însă calea legalizării intoleranței în legislația civilă și ecleziastică ulterioară:

- **legea civilă**: cu legea din 28 februarie 380, care nu este altceva decât un fragment din edictul de la *Thessalonica* al lui Theodosius I adresat poporului din Constantinopol prin care creștinismul era considerat religie de stat devenit lege autonomă, delictul de natură religioasă și ecleziastică devine *sacrilegium, crimen, publicum crimen*, asimilat crimei de les-majestate;

- **conciliile**: *supra*; Ramsey MacMullen, *Voting for God in early church councils*, New Haven, 2006: democrație, intelectualitate, supranatural și violență multiformă (verbală, psihică, fizică).

⁴ Renato del Ponte, *La città degli Dei. La tradizione di Roma e la sua continuità*, Genova, 2003, p. 141-152 („*Altera Roma*”. *I riti di fondazione di Costantinopoli secondo il diritto sacro romano*)